

مقاله پژوهشی

بازخوانی نقش منظر آیینی در توسعه گردشگری

نمونه مورد مطالعه: امامزاده محسن شهر همدان

ریحانه خرم روئی^{۱*}، امین ماهان^۲

۱. پژوهشگر دکتری معماری منظر، دانشکده معماری، دانشگاه تهران، ایران.

۲. استادیار گروه معماری، دانشکده فنی و مهندسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد لاهیجان، ایران.

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۷/۲۳ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۱۰/۱۰ تاریخ قرارگیری روی سایت: ۱۴۰۰/۰۲/۰۱

چکیده مناظر آیینی یکی از اصلی‌ترین ارکان گردشگری فرهنگی در کشورهاست که سالانه مخاطبان زیادی را به خود اختصاص می‌دهند. معمولاً فضاهای آیینی به واسطه حضور شخص تدفین‌شده در آن، یا نماد الوهیت‌بودن و یا اسطوره و داستانی که در ساخت بنای آن استفاده شده و یا حتی قرارگیری مضامین طبیعی در کنار هم، همیشه برای مخاطبان جذاب و خاص بوده است. از آنجاکه فعل گردشگری به سفرکردن و نقل مکان جهت اکتشاف مسائل و پدیده‌های نو می‌پردازد، بررسی مناظر آیینی که مناظری چند عملگری هستند و علاوه بر ارضاکردن ذهنیات مردم در حوزه معنویات و خاطره‌سازی از محیط، به عینیات و مسائل اجتماعی و اقتصادی اشاره دارند، ضرورتی انکارناپذیر است. لذا برای درک بهتر این موضوع نمونه موردی امامزاده محسن واقع در شهر همدان جهت بازخوانی نقش منظر آیینی در توسعه گردشگری انتخاب شده است. در این پژوهش فرض بر این است که این امامزاده به علت داشتن ویژگی‌هایی نظیر «تکرارپذیری در زمان و مکان مقدس»، «نماد و استعاره» و «کنش‌های اجتماعی» منظر آیینی محسوب می‌شود که با قرارگیری در طبیعت بکر و همچنین مقدس‌بودن بنای آن (قبل و بعد از اسلام) و حضور فعالیت‌های اجتماعی و اقتصادی، مجموعه‌ای چندعملکردی محسوب می‌شود و پتانسیل جذب گردشگر و توسعه گردشگری در آن به وفور دیده می‌شود. روش پژوهش در این مقاله توصیفی-تحلیلی است و بر پایه جمع‌آوری اطلاعات کتابخانه‌ای از متون و اسناد قدیمی و همچنین بازدید میدانی از سایت امامزاده گردآوری شده است.

واژگان کلیدی | منظر آیینی، گردشگری، گردشگری فرهنگی، عینی-ذهنی، امامزاده محسن شهر همدان.

مقدمه | صنعت گردشگری طی سال‌های اخیر، رشد چشمگیری در اکثر کشورها داشته که این امر نشانگر اهمیت این پدیده در زندگی بشر است و تأثیرات مستقیمی بر روابط اجتماعی و اقتصادی کشورها می‌گذارد. گردشگری به علت دارابودن ماهیتی پویا، وسیع‌ترین پهنه مکانی و فضایی را داراست و به مجموعه مسافرت‌هایی گفته می‌شود که با هدف تفریح و تفرج و تجربه صورت می‌پذیرد و امری موقتی و گذرا محسوب می‌شود. در تمدن‌های کهن، بشر همواره به نیت زیارت و احترام به نمادها، انسان‌های شریف و فضاهای مقدس به سرزمین‌های دیگری مسافرت می‌کرد و در این بین با

رشد چشمگیری در اکثر کشورها داشته که این امر نشانگر اهمیت این پدیده در زندگی بشر است و تأثیرات مستقیمی بر روابط اجتماعی و اقتصادی کشورها می‌گذارد. گردشگری به علت دارابودن ماهیتی پویا، وسیع‌ترین پهنه مکانی و فضایی را داراست و به مجموعه مسافرت‌هایی گفته می‌شود که با هدف تفریح و تفرج و تجربه صورت می‌پذیرد و امری موقتی و گذرا محسوب می‌شود. در تمدن‌های کهن، بشر همواره به نیت زیارت و احترام به نمادها، انسان‌های شریف و فضاهای مقدس به سرزمین‌های دیگری مسافرت می‌کرد و در این بین با

*نویسنده مسئول: ۰۹۱۸۶۰۹۰۱۹۲.khoramrouei@gmail.com

مطالعاتی در بخش منظر گردشگری به گردشگری مذهبی (دینی) و منظر آیینی تقسیم شده است. پرچکانی (۱۳۹۵، ۵۲) منظر گردشگری را حوزه نوینی در ادبیات مطالعات شهر عنوان کرده است که از ادراک کالبد شهر فاصله گرفته و به برقراری ارتباط عاطفی بین شهر و دیدارکننده، تثبیت ذهنی منظر شهر و ایجاد رابطه عینی، ورود پیدا می‌کند. زندیه و گودرزیان (۱۳۹۳، ۵۹) معتقدند توجه به ابعاد مختلف، زمانی- مکانی، تمدنی- تاریخی و عینی- ذهنی به صورت همزمان در شهر، بستر مناسبی است که می‌تواند بسیاری از نیازهای گردشگری شهری را فراهم کند. منصوری (۱۳۹۹، ۵) گردشگری را در جابه جایی در جغرافیا می‌داند که مولد نظامی از معنا و معرفت است. از سوی دیگر منصوری (۱۳۹۳، ۳۰) معتقد است برای دستیابی به هدف گردشگری، شرط مهم، بازنگری در مفهوم مکان است. ابراهیم‌زاده و کاظمی‌زاده و اسکندری ثانی (۱۳۹۰، ۱۱۶) در حوزه گردشگری مذهبی- آیینی معتقدند مدارک موجود از تمدن‌های کهن بین‌النهرین و مصر و دیگر آثار حکایت از سفرهای مذهبی انسان‌ها دارند. موسوی و سلطانی و باقری کشکولی (۱۳۹۳، ۸۲۵) نیز گردشگران مذهبی را گردشگران فرهنگی خطاب کرده‌اند که برای زیارت اماکن، انجام اعمال مذهبی، دیدن آثار و یادمان‌های مذهبی، آموزش‌های دینی و گذراندن اوقات فراغت به مکان‌های مذهبی جهان سفر می‌کنند. غضنفری و جواد (۱۳۸۸، ۷۰) گردشگری آیینی را حاصل پیوند سفر با فرهنگ می‌دانند. محدثی (۱۳۸۹، ۱۸) در حوزه شناخت آیین و مناظر آیینی بیان کرده است که بین جلوه بیرونی و مبنای فکری عکس‌العمل ایرانیان به مناسبت‌ها، یک پیوستگی وجود دارد. ابرقویی‌فرد، صابونچی و فرزین (۱۳۹۷، ۵) در حوزه منظر آیینی آورده‌اند که فضاهای آیینی به واسطه تجربه مشارکت و هم‌حسی فضایی پدید می‌آید. همچنین خرم‌روئی و همکاران (۱۳۹۹، ۱۳) فضاهای آیینی را به عنوان نقشی مهم در شکل‌دهی به منظر شهرها دانسته‌اند که این امر از قوی‌ترین تجربه‌های فضاهای جمعی و یکی از علل اصلی شکل‌گیری شهرها قلمداد شده است.

مبانی نظری

• آیین و منظر آیینی

آیین‌ها طیف گسترده‌ای از رفتارهای اجتماعی، فرهنگی و دینی جوامع مختلف را تحت پوشش قرار می‌دهند و این جلوه‌ها و مظاهر را در ابعاد سنت به منصف ظهور می‌رسانند. آیین‌ها سرشار از نماد و نشانه‌های رمزآمیز هستند. هر حرکت و عملی به مثابه جلوه‌ای از مفاهیم و اندیشه‌های زیرین است که به قالب رمز نشسته است. موسیقی، حرکات موزون، آداب و رفتار، اصول و قواعد، لباس و پوشش و سیمایچه و آرایه‌ها و

انسان‌های دیگری مواجه می‌شود. در سایه این آشنایی و تعامل و رابطه دوسویه داد و ستدها، طرز فکرها و جهان‌بینی‌ها و حتی سبک زندگی بشر تغییر پیدا کرد و گردشگری به عنوان حرکتی نوین در جابجایی و ایجاد فرهنگ‌های جدید قلمداد شد. لذا شاید بتوان گفت اولین نوع و شکل از صنعت گردشگری به آیین‌ها برمی‌گردد که ابزاری جهت انتقال باورهای انسان در طول زمان بودند و نمود کالبدی آن‌ها فعالیت‌های انسان در جهت حفظشان به شمار می‌آمد. از این رو مناظری که از برابند این اتفاق خلق شد، منظر آیینی نامیده می‌شود. مناظر آیینی مناظری چندعملکردی هستند که حوزه‌های اجتماعی- اقتصادی و از همه مهم‌تر حوزه فرهنگی را در خود جای داده‌اند و از طریق صنعت گردشگری می‌توان کلیه این عملکردها را در کنار یکدیگر درک کرد. لذا در این پژوهش ابتدا با بررسی منابع مختلف به جمع‌آوری اطلاعات در حوزه گردشگری، گردشگری فرهنگی و گردشگری مذهبی پرداخته شده و سپس با درک این پدیده به بررسی مناظر آیینی که یکی از پرمخاطب‌ترین فضاها جهت گردشگری هستند، پرداخته شده است. هدف در پژوهش این است که بتوان از طریق بازخوانی جلوه‌ها و ویژگی‌های مناظر آیینی سطح ادراک مخاطبان از بخش‌های عینی-ذهنی مناظر آیینی را بالا برده تا در گروهی آن بتوان صنعت گردشگری را در این حوزه به واسطه شناخت مردم و تجربه کردن مناظر آیینی ارتقا داد. برای درک بهتر این موضوع نمونه موردی امامزاده محسن شهر همدان که به امامزاده کوه معروف است به علت قرارگیری در دل طبیعت و همراه داشتن مقبره مقدس و رخدادن اتفاقات اجتماعی و اقتصادی فراوان انتخاب شده است.

روش تحقیق

روش تحقیق در این مقاله از نوع توصیفی- تحلیلی و جمع‌آوری اطلاعات به شیوه کتابخانه‌ای و میدانی است. در حوزه گردشگری از سایت‌های خارجی و داخلی بازدید به عمل آمد و همچنین کتب و مقالات فراوانی دیده شد که از میان آن‌ها به مواردی که به حوزه گردشگری آیینی (مذهبی) و گردشگری فرهنگی مرتبط بودند توجه بیشتری صورت گرفت. برای تبیین مفهوم منظر آیینی با استفاده از مطالعات کتابخانه‌ای، مقالات و کتب که در طی ۱۰ سال گذشته در این حوزه نوشته شده‌اند مورد مذاکره قرار گرفت. در انتها با بازدید میدانی از سایت امامزاده محسن شهر همدان و با استفاده از تصاویر و فیلم‌های مربوط به آرشیو کتابخانه میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان همدان اطلاعات در این حوزه تکمیل شد.

پیشینه تحقیق

با توجه به عنوانی که برای پژوهش انتخاب شده است حوزه

داراست (خرم‌روئی، ماهان و فرزین، ۱۳۹۸، ۵۷). بنابراین با توجه به موارد ذکر شده منظر آیینی در شهرها حاصل برخورد بردار آزادی عمل شهروندان و بازتاب سیر تفکرات و باورهایشان است. این تلاقی که از الگوی کالبدی مشترک و جایگاه مشخصی در سازمان فضایی شهر برخوردار است و به واسطه برگزاری رویدادهای جمعی و مراسم آیینی در بستری طبیعی شکل گرفته است به بخش جدانشدنی از حافظه تاریخی و حیات اجتماعی شهر تبدیل می‌شود. از این رو به نظر می‌رسد منظر آیینی به عنوان بخش مهمی از منظر فرهنگی و منظر شهری عکس‌العمل شهروندان نسبت به نیازهای معنوی‌شان محسوب می‌شود.

• گردشگری و شناخت چیستی گردشگری آیینی (مذهبی)

از گذشته‌های دور سفر کردن مورد توجه جوامع انسانی بوده است. این نیاز متفاوت اجتماعی، تا به امروز فعالیت خود را ادامه داده و در عصر حاضر با توجه به ارتقای فرهنگ سفر در میان مردم با هدف گذراندن صحیح اوقات فراغت و جدایی از کار و رهایی از زندگی ماشینی به مسیر خود ادامه داده است. سفر کردن در عصر کنونی با هدف بازدید از اماکن تاریخی، طبیعی و زیارتی مورد توجه بخش قابل توجهی از خانواده‌های ایرانی است (غضنفری و جوادی، ۱۳۸۸، ۷۰). از سویی گردشگری حوزه معرفتی جدید بشر است که همچنان در میان تعبیر مختلف از آن سرگردان است. گاهی به عنوان یک فعالیت و نه علم خوانده می‌شود و به برنامه‌هایی مبتنی بر حرکت در مکان وابسته می‌شود و گاهی به عنوان علمی میان دانشی تعریف می‌شود و با اقتصاد، فرهنگ، جامعه و خدمات پیوند وثیق دارد (منصوری، ۱۳۹۹، ۶). توریسم^۱ یا گردشگری به مجموعه فعالیت‌های افرادی که به هنگام مسافرت به مکان خارج از محیط زندگی معمولی خود انجام می‌دهند گفته می‌شود که طول مسافرت نباید کمتر از ۲۶ ساعت و نه بیشتر از ۱۲ ماه متوالی بوده و هدف از آن تفریح، تجارت و دیگر اهداف باشد (نصیریان، ۱۳۸۹، ۵۶). سفرهای زیارتی را می‌توان شکل اولیه گردشگری فرهنگی در آغاز پیدایش گردشگری دانست. در قرون وسطی در اروپا و پس از آن در عصر جدید، کلیسا بزرگ‌ترین و مهم‌ترین بخش فعال فرهنگی در جامعه به شمار می‌رفت که به عنوان بنگاه‌های ارائه دهنده سفر اقدام به سازماندهی سفر می‌کرد و به این ترتیب میلیون‌ها نفر به سوی مراکز زیارتی راهی می‌شدند که نام برخی از آنها امروزه همانند Camino کلیسای-Saint Jacques de Compstelle به صورت افسانه در یادها باقی مانده است (عباس‌زادگان، ۱۳۹۰، ۷۸). امروزه گردشگری مذهبی با وجود تنوع در عرصه‌های مختلف، به سبب ویژگی‌های کارکردی‌اش توانسته به عنوان یکی از اساس‌های گردشگری جهانی مطرح شود. براساس آمار سازمان جهانی سفر و

پیرایه‌ها، تنقلات و شیرینی، اطعمه و اشربه گوناگون به همراه ادعیه و اذکار و اوراد خصلت‌های اجتناب‌ناپذیر آیین‌ها به شمار می‌روند. لذا هنر آیینی سرشار از معنا و مفاهیم اعتقادی و ذهنی است و در ژرف ساخت خود روح ازلی و ابدی را مد نظر دارد و به نظر می‌آید جذابیت‌های همیشگی‌اش نیز مدیون چنین مواهبی است (صالح‌پور، ۱۳۸۶، ۷۹). آیین «اصل» نانوشته است و ماندگار در ذهن مردم که از نسلی به نسل دیگر انتقال یافته است و مانند قانون دارای چارچوب و تبصره‌هایی که قابلیت تجدید نظر دارند، نیست. آیین عنصری ذهنی است که با گذشت زمان جنبه خاطره‌انگیزی و اعتقاد به آن کم‌رنگ نمی‌شود، بلکه نمود بیشتری در زندگی و اجتماع پیدا می‌کند. این ذهنیت در قالب اجرای مراسم، آداب و رسوم، نمادپردازی‌ها و ... به عینیت تبدیل می‌شود و جایگاه خاص و ویژه‌ای را برای انسان‌ها تعریف می‌کند (خرم‌روئی، ماهان و فرزین، ۱۳۹۸، ۵۷). از سوی دیگر مکان‌های مقدس که در باور و آیین ایرانیان از گذشته تاکنون وجود داشته است، در ارتباط با نیایش ایزدان خورشید و ماه بوده که در زمان زرتشت نیز تداوم داشته‌اند. با ظهور اسلام و شکل‌گیری فرهنگ جدید این باورها به گونه‌ای نو دگردیسی کرده و با افکار و رسوم ایرانی-اسلامی آمیخته شده و تاکنون برجها و استوار مانده است. برخی از مکان‌های مذهبی-آیینی که روزگاری نیایشگاه مهر و آناهیتا بوده‌اند بعداً به آتشکده و سپس به مساجد، امامزاده و مزار پیران و بزرگان دین اسلام تبدیل شده‌اند. اغلب این نیایشگاه‌ها در جوار کوه، چشمه و درختان کهنسال برپا می‌شده است. دیر زمانی پیش از ساخت بناهای آیینی و مقدس یا چارتاقی‌ها، درخت، چشمه، چاه و غارهای مقدس وجود داشته که محل زیارت و توسل مردم بوده‌اند (جوادی، ۱۳۹۷، ۱۰). آیین زیرمجموعه فرهنگ است و منظری که می‌سازد، در عین آن که فرهنگی است، به واسطه اهمیت نمادهای آیینی در آن، منظر آیینی خوانده می‌شود (منصوری، ۱۳۹۲، ۵). منظر آیینی به عنوان پدیده‌ای عینی-ذهنی برخاسته از دل طبیعت و دربردارنده باورها، اعتقادات، سنن، آداب و رسوم و آیین‌هاست که متناسب با موقعیت مکانی خود نمود پیدا می‌کند. گاه این نمود در غالب اسطوره‌سازی و نمادپردازی جلوه‌گر می‌شود و گاه در بطن زندگی روزمره مردم در قالب اصول زیستی نمود پیدا می‌کند. منظر آیینی به عنوان یک پدیده منظرین با گذشت زمان در دل تاریخ و مردم نفوذ پیدا کرده است و به عنوان یک اصل از پیش تعیین‌شده در ذهن مردم باقی مانده است. مراسم مانند مراسم نوروز در ایران، جشن شکوفه‌های گیلان در ژاپن، جشن آبپاشی در تایلند، پنیرغلطان در انگلستان و بسیاری دیگر، آیین‌هایی هستند که در دل طبیعت شکل می‌گیرد و ریشه در احترام به عناصر طبیعی دارد. منظر آیینی به عنوان زیرمجموعه‌ای از منظر و فرهنگ، توأمان ویژگی‌های هر دو را



تصویر ۱. محل قرارگیری امامزاده محسن نسبت به شهر.
مأخذ: www.Googleearth.com

و حرم است. مقبره شامل دو بنای آجری نسبتاً کوتاه با گنبدی‌های مرتفع شلجی شکل هستند که ظاهراً از آثار دوره ایلخانی محسوب می‌شوند (گروسین، ۱۳۸۳، ۲۳). در جنگ ایرانیان و اعراب از بزرگان عرب نیز - چنانکه گفته‌اند - افرادی نظیر ابودجانہ انصاری (از صحابه رسول اکرم (ص))، ابوصالح تماتی، ابوسمیل و ابوکامل کشته شدند، که مدفن آنان در بقعه امامزاده کوه است (همان، ۲۶). از شواهد برمی آید که درهٔ ماوشان از همان دوران باستان مورد نظر سلاطین و امرا بوده و بقعه بر روی بنای خیلی قدیمی تری، احتمالاً متعلق به دوره ساسانی ساخته شده است، که می‌توانسته آتشکده‌ای باشد، زیرا در جایی ساخته شده است که اشعهٔ آفتاب هنگام طلوع به آنجا می‌تابد و این در ساخت بناهای مذهبی ایران باستان از اهم شرایط بوده است. ثانیاً بافت بنا و دو گنبد که صحن هر کدام بالاتر از دیگری است، دارای سه صفا است که می‌تواند نماد اندیشهٔ نیک، گفتار نیک و کردار نیک باشد. از سوی دیگر وجود نامجای «هشتادار»^۴ که به کوه‌های غرب روستای برفین (یا روستای امام زاده کوه) و بقعه امامزاده اطلاق می‌شود، می‌تواند مؤید این نظریه باشد (خرم‌روئی، ۱۳۹۶، ۴۹).

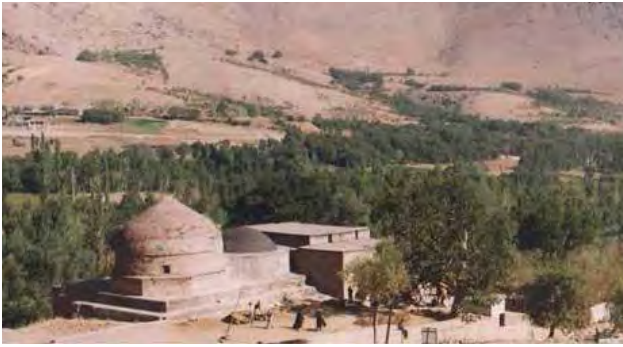
• تأثیر منظر آیینی امامزاده محسن بر گردشگری منطقه
از جمله مهم‌ترین دلایلی که گردشگران به درهٔ امامزاده کوه به عنوان یک مکان توریستی می‌نگرند بعد آیینی - زیارتی

جهانگردی^۲ گردشگری مذهبی ۲۶ درصد از کل گردشگری جهان را به خود اختصاص داده است. در این گونه گردشگری انگیزه اصلی سفر، زیارت اماکن مقدس و زیارتگاه‌هاست که ویژگی‌های اقامتگاه‌ها و تنوع امکانات می‌تواند در طول مدت اقامت تأثیرگذار باشند (ابراهیم‌زاده، کاظمی‌زاده و اسکندری ثانی، ۱۳۹۰، ۱۱۷). در میان گردشگران مذهبی، دو نوع مخاطب در مواجهه با مکان مذهبی وجود دارد: یک مخاطبی که انگیزه او از سفر به انجام امور مذهبی صرف معطوف می‌شود و مدت اقامتش، وابسته به اوقات فراغت او نیست؛ و دوم مخاطبی است که علاوه بر انجام امور زیارتی و شرکت در مراسم مذهبی از سایر مکان‌های گردشگری - اعم از مذهبی و غیر زیارتی - دیدن می‌کند و هدف وی از سفر چندمنظوره با اولویت زیارت است. لذا با توجه به نوع مواجهه مخاطب با مکان مذهبی می‌توان نتیجه گرفت میان زیارت و گردشگری مذهبی تفاوتی در ماهیتشان وجود دارد. در گردشگری مذهبی مضمون سفر (نسبت به سفر به قصد زیارت) خنثی‌تر است و معمولاً انواع سفرهای داوطلبانه و موقتی را شامل می‌شود که در آن‌ها انگیزه‌های مذهبی خالص با دیگر انگیزه‌های مربوط به انواع دیگر گردشگری در هم می‌آمیخته می‌شود. از این رو به نظر می‌رسد گردشگری مذهبی گونه‌ای از گردشگری است که شرکت‌کنندگان در آن دارای انگیزه‌های دینی و مذهبی (منحصراً و یا به صورت ترکیب با دیگر انگیزه‌ها) هستند و از مکان‌های مقدس بازدید می‌کنند. گردشگر مذهبی نیز از ابتدای ترک مبدأ، تجربه‌اش را آغاز می‌کند و در تمام مسیر وقایع مختلف را می‌بیند و تا انتهای سفر با تجربیات جدید روبه‌رو می‌شود.

بحث

• تاریخچه امامزاده محسن (امامزاده کوه) شهر همدان
استان همدان با قدمت تاریخی قابل ملاحظه، از جمله مناطقی است که دارای جاذبه‌های تاریخی مهم است. یکی از مناطق تاریخی همدان امامزاده محسن است که فاصله آن تا شهر همدان حدود ۱۵ کیلومتر است و در راستای رسیدن به امامزاده از شهر مریانج و روستاهای سولان، تونین، موئین و وفرجین باید گذر کرد (تصویر ۱). این بقعه و زیارتگاه به علت قرارگیری بر فراز تپه‌ای در دامنه شمالی کوهستان الوند به امامزاده کوه نیز شهرت یافته است. درهٔ امامزاده کوه در طول تاریخ چند هزارساله همیشه آباد و پر جنب و جوش بوده و نام‌های متعددی داشته است. قدیمی‌ترین نامی که از این دره در متون کهن به جای مانده است دره ماشانرود یا ماوشان رود^۳ است که یکی از باصفاترین مکان‌های تفریحی در قرم ششم بوده است (جهانپور، ۱۳۷۶، ۸۰).

زیارتگاه شامل یک ایوان بزرگ، شاه‌نشین، دو گنبد آجری



تصویر ۲. منظر آیینی امامزاده محسن و تلفیق آن با طبیعت، مرداد ۱۳۷۰، مأخذ: آرشیو میراث فرهنگی شهر همدان.



تصویر ۳. منظر آیینی امامزاده محسن و تلفیق آن با طبیعت، سال ۱۳۷۵ بعد از مرمت گنبدها، مأخذ: آرشیو میراث فرهنگی شهر همدان.



تصویر ۴. منظر آیینی امامزاده محسن و تلفیق آن با طبیعت، مرداد ۱۳۹۵ و در حال مرمت مجدد و بازسازی بنا، عکس: ریحانه خرم‌روی، ۱۳۹۶.

حرم مطهر از جمله سنی است که در این فضای آیینی هر ساله در زمان و مکان مشخص اجرا می‌شود (تصویر ۵). همین اتفاقات و رخداد‌های اجتماعی-آیینی-فرهنگی هستند که منجر به جذب گردشگر داخلی و خارجی به این فضا شده است. همانطور که در ابتدای بحث اشاره شد علاوه بر مکان مقدس امامزاده وجود طبیعت بکر، کوه‌ها و دره‌های پیرامون آن، چشمه‌سارها و رودهای فراوان و همچنین باغاتی که در پیرامون امامزاده وجود دارند، بخش سیاحتی-تفریحی و اقتصادی منطقه را تأمین می‌کنند. معمولاً گردشگرانی که به این منطقه سفر می‌کنند بازه زمانی سفرشان بین یک تا دو روز است. آن‌ها کنار زیارت به تفریح در طبیعت و چادرزنی در

آن است. از دیرباز اکثر فضاهای زیارتی عملکردهایی نظیر طبیعت‌گردی، آیینی-زیارتی، اجتماعی و اقتصادی و تفریحی را شامل می‌شدند. بنابراین به طور قطع می‌توان گفت زیارتگاه‌ها و اماکن مقدس از جمله فضاهای شهری هستند که چندین عملکرد را در خود حل کرده‌اند. منطقه جغرافیایی امامزاده محسن به لحاظ دارابودن آب و هوای مطبوع و دره‌های مصفا، علاوه بر جذابیت زیارتی از جنبه سیاحتی و تفریحی نیز برخوردار است و حضور امامزاده به عنوان کانون اصلی توجه مورد اهمیت و بازدید مخاطبان قرار گرفته است (تصاویر ۲ تا ۴). به علت تقدس بالای امامزاده و اعتقادات قلبی که مراجعه‌کنندگان به آن دارند، امامزاده به عنوان مأمنی برای مسافران است. در سایه حضور این کانون آیینی و به واسطه شخص مقدسی که در آنجا دفن شده است مخاطبان بیشماری با وجود مسافت زیاد، به آنجا سفر کرده و روح و جسم خود را تزکیه می‌دهند. مطابق با مفاهیمی که کنکر و ارتی (Kanekar & Arati, 1992)، داگلاس (Douglas, 1968)، رودنبولر (۱۳۸۷) و گیویان (۱۳۹۵) بیان نموده‌اند آیین دارای ویژگی تکرارپذیری رویداد در زمان و مکانی مشخص است و در مفاهیمی که بکوک (Bocock, 1974)، ترنر (Turner, 1966) و الیاده (۱۳۷۵) بیان کردند آیین الگوی رفتاری، کنش و نمایشی اجتماعی، همراه با ماهیتی نمادین و استعاره‌ای است. از سویی در مقاله علی‌الحسابی و پای کن (۱۳۹۲) به کلیه موارد نام برده اشاره نموده و در مقاله خرم‌روئی و همکاران (۱۳۹۸) نیز ذکر شده است که مناظر آیینی به صورت کلی از سه ویژگی کلان تکرارپذیری در زمان و مکان مشخص، نماد و استعاره، کنش و فعالیت اجتماعی برخوردار هستند که جلوه عینی این ویژگی‌ها در کالبد بناهای مقدس و جلوه‌های ذهنی آن‌ها در غالب نمادها و اسطوره‌ها و سنت و آداب و رسوم جلوه گر می‌شود. لذا بر این اساس در حوزه شناخت منظر آیینی امامزاده محسن در بخش تکرارپذیری در زمان و مکان می‌توان به وقایع و رخداد‌های تاریخی، جشن‌ها و آیین‌ها و احیای خاطرات و همچنین مکان مقدس و محل دفن شخص متبرکه اشاره نمود. در حوزه نماد و استعاره استقرار بنا بر بلندای تپه و قرارگیری سه درخت توت قدیمی در مقابل ورودی بنا و همچنین چشمه‌های متعددی که از کنار و زیر امامزاده عبور می‌کنند جلوه‌های نمادینی از منظر آیینی را در امامزاده محسن برای مخاطبان تداعی می‌کنند. در حوزه آداب و رسوم نیز برگزاری مراسم آیینی و اعتقاد و احترام به درختان توت^۵ و همچنین برگزاری مراسم مذهبی نظیر قربانی کردن گوسفند یا گاو، انداختن سفره نذری و دعوت از زوار حرم در موقع گرفتن حاجت، روشن نمودن شمع در حرم مطهر جهت شفای بیماران، ریختن وجه نقد در ضریح مطهر امامزاده بعد از قبولی نذر و گرفتن حاجت، تقسیم چای و میوه در کنار



تصویر ۵. گردشگران مذهبی در امامزاده محسن شهر همدان، عکس: ریحانه خرم‌روئی، ۱۳۹۶.

تصویر ۶. مقبره امام زاده محسن شهر همدان و اعتقادات شهروندان در حوزه منظر آیینی (بخش نمادین و استعاره‌ی منظر آیینی) به همراه فعالیت‌ها و کنش‌های اجتماعی (بخش کنشی-اجتماعی منظر آیینی)، مأخذ: www.hamshahriphoto.ir

در فضا می‌توانند به انتقال تجربه، معاشرت و تعامل دست زنند و از آنجایی که مناظر آیینی تلفیقی از مکان مقدس، همراه با نمادها و استعاره‌ها و بستر کنش‌های اجتماعی اقتصادی هستند می‌توانند بستر مناسبی برای تعاملات و مشارکت گردشگران باشند. لذا سفر و گردش در مناظر آیینی صرفاً به دیدن معطوف نمی‌شود و آنچه اهمیت دارد تجربه فضا در کنار عناصر مقدس در مکان آیینی و تلفیق آن با طبیعت است. بنابراین در مناظر آیینی بخش‌های عینیت‌یافته می‌توانند در قالب «مکان» آیینی، «شخص» مقدس، «شیء» آیینی و «متن» مقدس بروز پیدا کنند و بازدید و تجربه دیدار این عینیت‌ها منجر به ساخت ذهنیت و ادراک و شناخت از محیط و منظر آیینی شود. در واقع بین بستر منظر آیینی به عنوان میزبان و گردشگر به عنوان مهمان رابطه و تعاملی دوسویه پدید می‌آید که نتیجه آن تغییر و تحول در الگوهای فرهنگی و نظام‌های ارزشی و شناختی، کیفیت و سطح زندگی، طرز نگرش‌ها و آداب و سنن جامعه خواهد بود.

آن و همچنین خرید از محصولات باغات می‌پردازند و دیدن و حضور به عمل رساندن در فضای امامزاده را «هم فال و هم تماشا» تلقی می‌کنند (تصویر ۶). لذا براساس مطالب عنوان شده جلوه‌های منظر آیینی امامزاده محسن که بر جذب گردشگر تأثیر گذارند در تصویر ۷ آورده شده است.

نتیجه‌گیری

از آنجایی که فرهنگ امری پویا و مستدام است، نمایان‌گر جامعه مدنی و روح حیات اجتماعی است. هرچه تعامل انسان‌ها در آن گسترده‌تر باشد، فرصت آفرینش و ژرفای فرهنگ و رسوخ کردن آن در زندگی مردم بیشتر خواهد شد. تعامل و مشارکت انسان‌ها با یکدیگر منجر به مانایی و استواری یک فرهنگ در برخورد با فرهنگ‌های دیگر می‌شود و بدین ترتیب گردشگری، فرهنگ انسان‌ها را در دو بعد مادی و معنوی توسعه می‌بخشد و موجب شکوفایی آن‌ها می‌شود. از آنجایی که گردشگری آیینی یکی از بخش‌های جدایی‌ناپذیر از گردشگری فرهنگ محسوب می‌شود برای رسیدن به معرفت در آن نخست باید مواجهه و بودن در میدان برای گردشگر ایجاد شود. گردشگران به عنوان نمایندگان فرهنگ‌های مختلف در تماس و مواجهه



تصویر ۷. ویژگی‌ها و جلوه‌های منظر آیینی امامزاده محسن شهر همدان و تأثیر آن بر جذب گردشگر. مأخذ: نگارندگان.

پی‌نوشت‌ها

۴. گروسین در کتاب «کتاب جغرافیای تاریخی و ... زیستگاه‌های دره ای الوند» اشاره کرده است که می‌توان احتمال داد «هشتادر» همان «هشت آذر» به معنی هشت آتشکده است. «قباد ساسانی چون به فارس رسید، به سوی یزد آمد، در ولایت مید به ده فرسنگی شهر آتش خانه ای بنا کرد و فرمود تا هفت آتش از آتشگاه‌های بزرگ آن عصر بدانجا آورند و آنجا را قریه ای آبادان ساخت که به هفت آذر موسوم شد.» (گروسین، ۱۳۸۳، ۲۷)

۵. مردمان همدان قطع کردن درخت توت را بد شگون می‌دانستند (خرم رویی، ۱۳۹۶، ۷۹).

۱. در فرهنگستان زبان و ادب فارسی برای کلمه توریسم دو واژه فارسی گنجانده شده است. ۱. جهانگردی به معنای فعالیت‌های یاد شده که در خارج از مرزهای رسمی کشور توسط توریست انجام می‌شود و ۲. گردشگری به معنای فعالیت‌های یاد شده در داخل کشور خود صورت پذیرد (نصیریان، ۱۳۸۹، ۵۶).

۲. UNWTO

۳. «ماوشان» به معنی جایگاهی باشد به زیبایی ماه و جایگاه خرم، زنده، جاوید، «ماوشا» به معنی جای برازنده، جایگاه شاه (= یوردشاه) است. زیرا که «ماو» به معنی، مکان است و شا به معنای بزرگ تر، شاه، برازنده تر، آمده است (رضایی همدانی، ۱۳۷۹، ۲۵۸).

فهرست منابع

• جوادی، شهره. (۱۳۹۷). اماکن مقدس با پیشینه نیایشگاه (مهر)، هنر و تمدن شرق، (۱۹۶)، ۱۰-۱۵.

• جهانپور، علی. (۱۳۷۶). شکوه الوند، همدان: نشر اسکاف.

• خرم‌روئی، ریحانه. (۱۳۹۶). طراحی منظر حوزه نفوذ امام زاده محسن شهر همدان (پایان‌نامه منتشر نشده کارشناسی ارشد معماری منظر)، دانشکده معماری، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران، ایران.

• خرم‌روئی، ریحانه؛ ماهان، امین و فرزین، احمد علی. (۱۳۹۸). تبیین مفهوم منظر آیینی و بررسی جلوه‌های تبلور آن، هویت شهر، ۱۳(۲)، ۵۱-۶۲.

• خرم‌روئی، ریحانه؛ پهلوان، پرتو و ظریف عسگری، الهه؛ صبوری، سمیه؛ دانشی،

• ابراهیم‌زاده، عیسی؛ کاظمی‌زاده، شمس‌الله و اسکندری ثانی، محمد. (۱۳۹۰). برنامه‌ریزی استراتژیک توسعه گردشگری، با تأکید بر گردشگری مذهبی (مطالعه موردی: شهر قم)، پژوهش‌های جغرافیایی انسانی، ۴۳(۷۶)، ۱۱۵-۱۴۱.

• ابرقویی فرد، حمیده؛ صابونچی، پرچهر و فرزین، احمد علی. (۱۳۹۷). بازخوانی نقش مناظر آیینی در هویت‌بخشی به شهرهای ایرانی، باغ نظر، ۱۵(۶۵)، ۵-۱۲.

• الیاده، میرچا. (۱۳۷۵). مقدس و نامقدس (ترجمه نصرالله زنگویی)، چاپ اول، تهران: انتشارات سروش.

• پرچکانی، پروانه. (۱۳۹۵). چیستی منظر گردشگری شهری، هنر و تمدن شرق، ۴(۱۳)، ۵۲-۵۹.

- پریسا و صدقی کهنه، پدram. (۱۳۹۹). گرگان از منظر میراث و آیین، هنر و تمدن شرق، ۲۲-۱۳، (۲۸)۸.
- رضایی همدانی، عمادالدین. (۱۳۷۹). *سیمای همدان*، تهران: نشر انوشه.
- رودنبولر، اریک. دبلیو. (۱۳۸۷). *ارتباطات آیینی: از گفتگوهای روزمره تا جشن‌های رسانه‌ای شده* (ترجمه عبدالله گیویان)، چاپ اول. تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی وزارت علوم.
- زندیه، مهدی و گودرزبان، شروین. (۱۳۹۳). رویکرد منظرین، عامل موفقیت گردشگری شهری، *باغ نظر*، ۱۱(۳۰)، ۶۶-۵۹.
- صالح پور، اردشیر. (۱۳۸۶). جشن، آیین و سنت، *آینه خیال*، (۴)، ۷۹-۷۸.
- عباس‌زادگان، مصطفی. (۱۳۹۰). آغاز گردشگری فرهنگی، *ماهنامه سفر*، ۲۰(۲۷)، ۸۲-۷۸.
- علی‌الحسابی، مهران و پای کن، عصمت. (۱۳۹۲). تدوین چارچوب مفهومی تعامل شهر و آیین‌های جمعی و بررسی مصداق آن در آیین‌های عاشورایی، *مطالعات شهر ایرانی اسلامی*، (۱۲)، ۳۶-۲۷.
- غضنفری، پروانه و جوادی، شهره. (۱۳۸۸). نگاه آیینی به گردشگری ایرانی، *مجله منظر*، ۱(۵)، ۷۳-۷۰.
- گروسین، هادی. (۱۳۸۳). *جغرافیای تاریخی و ... زیستگاه‌های درامای الوند*، همدان: نشر اندیشه.
- گیویان، عبدالله. (۱۳۸۵). آیین، آیینی‌سازی و فرهنگ عامه‌پسند دینی، *مطالعات فرهنگی و ارتباطات*، (۵)، ۲۱۱-۱۷۹.
- محدثی، جلال. (۱۳۸۹). شکل‌گیری منظر شهری آیینی در مناسبت‌های اجتماعی، *مجله منظر*، ۲(۱۰)، ۲۱-۱۸.
- منصوری، سید امیر. (۱۳۹۲). منظر آیینی. *مجله منظر*، ۵(۲۴)، ۵-۵.
- منصوری، سید امیر. (۱۳۹۳). گردشگری به مثابه نظام معرفت. *مجله منظر*، ۳۳-۲۸، (۲۹)۶.
- منصوری، سیدامیر. (۱۳۹۹). گردشگری فرهنگ، با تکیه بر تفاوت مفهومی فرهنگ و فرهنگی. *گردشگری فرهنگ*، (۱)۱، ۸-۵.
- موسوی، میرنجف؛ سلطانی، ناصر و باقری کشکولی، علی. (۱۳۹۳). تحلیلی بر نقش مذهب در توسعه گردشگری مذهبی، *پژوهش‌های جغرافیای انسانی*، (۴)۴۶، ۸۴۱-۸۲۵.
- نصیریان، جلال. (۱۳۸۹). نگاهی به انواع گردشگری از توریسم تا گردشگری، *آریانا گردشگر*، (۳۰)، ۵۶-۵۸.
- Bocoock, R. (1974). *Ritual in industry society*; London: Allen and Ynwin.
- Douglas, M. (1968). *The Component of Ritual I* (New Blackfriars), New York: Wiley.
- Kanekar, A. & Arati, K. (1992). *Celebration of place; Processional Rituals and Urban Form*, Massachusetts: Massachusetts Institute of Technology, Department of Architecture.
- Turner, V. (1966). *The Ritual process: structure and anti-structure*, Cornell paperbacks, Ithaca, New York: Cornell University Press.



COPYRIGHTS

Copyright for this article is retained by the authors with publication rights granted to Tourism of Culture journal. This is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).



نحوه ارجاع به این مقاله

خرم‌روئی، ریحانه و ماهان، امین. (۱۴۰۰). بازخوانی نقش منظر آیینی در توسعه گردشگری نمونه مورد مطالعه: امام‌زاده محسن شهر همدان. *گردشگری فرهنگ*، ۱(۴)، ۲۰-۱۳.



DOI: 10.22034/toc.2020.252804.1025

URL: http://www.toc-sj.com/article_129436.html